युगलमुत्तमाङ्गङ्गात्रमिति । अस्थ्नान्तु षष्टिसहितं शत-त्रयमुपरितनषट्श्लोक्या वक्ष्यमाणमवगम्यम् । किञ्च "स्थालैः सह चतुष्षष्टिर्दन्ता वै विंशतिर्नखाः । पाणिपाद-शलाकाश्च तासां स्थानचतुष्टयम्" या० । स्थालानि दन्तमूलप्रदेशस्थान्यस्थीनि द्वात्रिंशत् तैः सह द्वात्रिंश-द्दन्ताश्चतुःषष्टिर्भवन्ति । नखाः कररुहा विंशतिर्हस्त पादस्थानि शलाकाकाराण्यस्थीनि मणिबन्धस्योपरि-वर्त्तीन्यङ्गुलिमूलस्थानि विंशतिरेव । तेषां नखानां शला-कास्थ्नाञ्च स्थानचतुष्टयं, द्वौ चरणौ द्वौ करौ चेत्येवमस्थ्ना-ञ्चतुरुत्तरं शतम् । किञ्च । "षष्ट्यङ्गुलीनां द्वे पार्ष्ण्योर्गु-ल्फेषु च चतुष्टयम् । चत्वार्य्यरत्निकास्थीनि जङ्घयोस्तावदेव तु" या० । विंशतिरङ्गुलयस्तासामेकैकस्य त्रीणि त्रीणीत्येव मङ्गुलिसम्बद्धान्यस्थीनि षष्टिर्भवन्ति । पादयोः पश्चिमौ भागौ पार्ष्णी तयोरस्थिनी द्वे एकैकस्मिन् पादे गुल्फौ द्वावित्येवञ्चतुर्षु गुल्फेषु चत्वार्य्यस्थीनि । बाह्वोररत्नि-प्रमाणानि चत्वार्य्यस्थीनि । जङ्घयोश्च तावदेव चत्वार्य्ये वेत्येवञ्चतुः सप्ततिः । किञ्च "द्वे द्वे जानुकपोलोरुफल-कांससमुद्भवे । अक्षतालूषके श्रोणिफलके च विनिर्दि-शेत्" या० । जङ्घोरुसन्धिर्जानुः । कपोलोगल्लः । ऊरुः सक्थि तत्फलकम् । अंसोभुजशिरः । अक्षः कर्ण-नेत्रयोर्मध्ये शङ्खादधोभागः । तालूषकङ्काकुदम् । श्रोणी ककुद्मती तत्फलकम् । तेषामेकैकत्रास्थिनी द्वे द्वे विनिर्दिशेदित्येवं चतुर्दशास्थीनि भवन्ति । किञ्च "भगा-स्थ्येकन्तथा पृष्ठे चत्वारिंशच्च पञ्च च । ग्रीवा पञ्चदशा-स्थिः स्याज्जत्र्वेकैकन्तथा हनुः" या० । गुह्यास्थ्येकं, पृष्ठे पश्चिमभागे पञ्चचत्वारिंशदस्थीनि भवन्ति । ग्रीवा कन्ध-रा सा पञ्चदशास्थिःस्यात् भवेत् । वक्षोंऽसयोः सन्धि-र्जत्रु प्रतिजत्र्वेकैकम् । हनुश्चिबुकम् । तत्राप्येक-मस्थि इत्येवञ्चतुःषष्टिः । किञ्च "तन्मूले द्वे ललाटाक्षि-गण्डे नासाघनास्थिका । पार्श्वकाः स्थालकैः सार्द्धमर्बु-दैश्च द्विसप्ततिः" या० । तस्य हनोर्मूलेऽस्थिनी द्वे । ललाट-म्भालम् । अक्षि चक्षुः । गण्डः कपोलाक्षयोर्म्मध्यप्रदेशः तेषां समाहरोललाटाक्षिगण्डम् । तत्र प्रत्येकमस्थि-युगलम् । नासाघनसंज्ञकाऽस्थिमती । पार्श्वकाः कक्षाधः-प्रदेशसंबद्धान्यस्थीनि । तदाधारभूतानि स्थालकानि तैः स्थालकैः अर्बुदैश्चास्थिविशेषैः सह पार्श्वका द्विसप्ततिः । पूर्व्वोक्तैश्च नवभिः सार्द्धमेकाशीतिर्भवन्ति । किञ्च "द्वौ" शङ्खकौ कपालानि चत्वारि शिरसस्तथा । उरःसप्तदशा-स्थि स्यात् पुरुषस्यास्थिसंग्रहः" या० । भ्रूकर्णयोर्मध्यप्रदे-शावस्थिविशेषौ शङ्खकौ । शिरसः सम्बन्धीनि चत्वारि क-पालानि । उरोवक्षः तत्सप्तदशास्थिकं इत्येवं त्रयोविंश-तिः । पूर्वोक्तैश्च सह षष्ट्यधिकं शतत्रयमित्येवं पुरुषस्या-स्थिसंग्रहः कथितः । सविषयाणि ज्ञानेन्द्रियाण्याह । "गन्धरूपरसस्पर्शशब्दाश्च विषयाः स्मृताः । नासिकालो-चने जिह्वात्वक्श्रोत्रञ्चेन्द्रियाणि च" या० । एते गन्धादयो विषयाः पुरुषस्य बन्धनहेतवः विषयशब्दस्य षिञ् बन्धन इत्यस्य धातोर्व्युत्पन्नत्वात् । एतैश्च गन्धादिभिर्बोध्यत्वेन व्यवस्थितैः । स्वस्वगोचरसंवित्साधनतयाऽनुमेयानि घ्राणा-दीनि पञ्चेन्द्रियाणि भवन्ति । कर्मेन्द्रियाणि दर्शयितु-माह । "हस्तौ पायुरुपस्थञ्च जिह्वा पादौ च पञ्च वै । कर्मेन्द्रियाणि जानीयान्मनश्चैवोभयात्मकम्" या० । हस्तौ प्रसिद्धौ । पायुर्गुदम् । उपस्थं रतिसम्पाद्यसुखसाधनम् । जिह्वा प्रसिद्धा, पादौ च एतानि हस्तादीनि पञ्च-कर्मेन्द्रियाणि । आदाननिर्हारानन्दाहारविहारादि-कर्मसाधनानि जानीयात् । मनोऽन्तःकरणं युगपज्ज्ञाना-नुत्पत्तिगम्यं तच्च बुद्धिकर्मेन्द्रियसहकारितयोभयात्मकम् । प्राणायतनानि दर्शयितुमाह "नाभिरोजो गुदं शुक्रं शोणितं शङ्खकौ तथा । मूर्द्धांसकण्ठहृदयं प्राणस्यायतनानि तु" या० । नाभिप्रभृतीनि दश प्राणस्य स्थानानि । समाननाम्नः पवनस्य सकलाङ्गचारित्वेऽपि नाभ्यादिस्थान-विशेषवाचीयुक्तिप्राचुर्य्याभिप्रायेण । प्राणायतनानि प्रप-ञ्चयितुमाह । "वपावसावहननं नाभिः क्लोम यकृत् प्लिहा । क्षुद्रान्त्रं बुक्ककौ वस्तिः पुरीषाधानमेव च । आमाशयोऽथ हृदयं स्थूलान्त्रं गुदएव च । उदरञ्च गुदौ कोष्ठौ विस्ता-रोऽयमुदाहृतः" या० । वपा प्रसिद्धा । वसा मांसस्नेहः । नाभिः प्रसिद्धा । अवहननं पुप्पुसः । प्लीहा आयु-र्वेदप्रसिद्धः । तौ च मांसपिण्डाकारौ सव्यकुक्षिगतौ । यकृत्कालिका । क्लोम मांसपिण्डस्तौ च दक्षिणकुक्षिगतौ । क्षुद्रान्त्रं हृत्स्थान्त्रम् । बुक्ककौ हृदयसमीपस्थौ मांस पिण्डौ । वस्तिर्मूत्राशयः । पुरीषाधानं पुरीषाशयः । आमाशयोऽपक्वान्नस्थानम् । हृदयं हृत्पुण्डरीकम् । स्थूलान्त्रगुदोदराणि प्रसिद्धानि । बाह्यात् गुदवलयादन्तर्गुदवलये द्वे । तौ च गुदौ कोष्ठौ कोष्ठे नाभेरधः-प्रदेशे भवौ । अयञ्च प्राणायतनस्य विस्तार उक्तः पूर्व-श्लोके तु संक्षेपः । अतएव पूर्वश्लोकोक्तानां केषाञ्चिदिह पाठः । पुनः प्राणायतनप्रपञ्चार्थमाह । कनीनिके